

H. Gürak, “Atatürk Dönemi 1930-1938” başlıklı kitabın son bölümünden bir alıntı

Taslak

www.hasmendi.net

ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNİ YAKALAMAK

Atatürk Dönemi 1920-1929 başlıklı kitapta 1929 yılına kadar Osmanlı mirası ile sanayileşerek kalkınma veya *çağdaş uygarlık düzeyini yakalama* amacıyla yapılanları ve yapılmaya çalışılanları incelemiş ve çağdaş bir sanayi ülkesi olabilmek için gerekli üç *olmazsa olmaz* (nitelikli işgücü-rekabetçi işletmeler-çağdaş kurumlar) ölçütüne göre şu sonuçlara varmıştık:

- *Nitelikli işgücünün sayısı ve donanımı yetersizdi.*
- *Türklerin buluşunu yaptığı ve mülkiyetinde olan “tek çağdaş ürün patenti” bile yoktu.*
- *Yabancı patent ile de olsa Türklere ait küresel rekabetçi teknolojilerle üretim yapan işletmeler ve ürünler yoktu.*
- *Kurumlar, kısmen “yeniden yapılanma” büyük oranda ise “yeni bir yapılanma” sürecindeydi. Eski kurumlar çağın gereksinimlerine uygun değillerdi.*

(Gürak, 2020;261)

1920-1929 arası dönemini değerlendirdikten sonra şu soruyu sormuştuk:

Daha iyisi yapılabilir miydi?

Ve yanıtımız şöyle olmuştu:

Teorik olarak “evet”, yapılabilirdi. Ama:

Hangi işgücüyle?

Hangi rekabetçi işletmelerle?

Hangi kurumlarla?

(Gürak, 2020;261)

SANAYİLEŞME TRENİNİ KAÇIRDIK MI?

Atatürk’ün vefat ettiği 1938 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği’nin teknolojik ve finansal desteği ile Sümerbank-Etibank gibi “devlet” kuruluşlarının öncülüğünde başta tekstil-dokuma sanayileri olmak üzere birçok sanayi alanında büyük fabrikalar kurulmuş, Türkiye sanayileşme yolunda beklenen ve hedeflenen hızlı adımları atmıştı. Eğitim seferberliği ile ülkedeki daha iyi eğitilmiş ve kültürlü insanların sayısı hızla artıyordu. Sovyetler Birliği desteğiyle kurulan fabrikalar birer “mesleki eğitim kurumları” gibi çalışıyor, sanayi üretimini

artırmanın yanı sıra Türkiye'nin ihtiyacı olan nitelikli işgücünü yetiştiriyordu. Yurt dışına “kıvılcım” olarak gönderilen gençler eğitimleri tamamladıktan sonra orada kalmak yerine yurda birer “ateş topu” olarak dönüyor, kalkınma yolunda topluma borçlarını ödemeye çalışıyorlardı. Atatürk döneminde açılan ama resmi adı 1940 yılında konulan Köy Enstitüleri'nden mezun gençler kırsal kalkınmanın ve toplumsal dönüşümün öncüleriydiler. Kurumlarda da çok önemli sayılacak dönüşümler olmuş, İstanbul Üniversitesi gibi çağa uygun birçok yeni kurum oluşturulmuş, birçok eski kurum “yeniden” yapılandırılmıştı.

Bütün bu olumlu gelişmelere karşın 1930'lu yılların sonlarında bile Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi hedeflenen çağdaş uygarlık düzeyinin epey gerisindeydi. Ancak karamsar olmak için bir neden yoktu. Küresel rekabetçi yarışa ve gelişmiş ülkeler arasına geç katılan bazı ülkeler Türkiye'nin kendi geleceğine iyimser gözle ve umutla bakmasına olanak veriyor. Örneğin Meiji döneminde atağa kalkan Japonya sanayileşme sürecini çok başarılı bir biçimde tamamladı. 1960'lı yıllarda Güney Kore'de kişi başı gelir düzeyi Türkiye'dekinden daha geriydi ama şimdi, 2020 yılında Güney Kore küresel rekabetçi işletmelere ve ürünlere sahip ve kişi başı gelir Türkiye'dekinin çok ilerisinde. 1960'lı yıllarda Çin, dünyanın en yoksul ülkelerinden biriydi. Günümüzde ise başta ABD olmak üzere bütün gelişmiş ülke işletmeleri Çin sanayi ürünlerinin rekabetinden çekiniyorlar.

Japonya'nın, Güney Kore'nin ve Çin'in deneyimlerden de yararlanarak Türkiye'nin sanayi üretimi çok daha ileri teknolojilerle üretim yapabilecek düzeye getirilebilir. Katma-değerin en yüksek olduğu iş kollarında **“teknolojinin mülkiyetinin” Türk işletmelere ait olduğu** küresel rekabetçi sanayilerin ve ürünlerin oluşumu için Türkiye'nin potansiyeli vardır.

Geçmişte Türklere ait sanayi birimleri yokken veya çok az iken günümüzde Türk vatandaşlarına ait sanayi birimlerinin sayılarının arttığını gözlemliyoruz. Ancak günümüz küresel iktisadi düzeninde Türklere ait sanayi kuruluşlarının kendi teknolojileriyle üretim yapmak yerine genellikle yabancı ülkelerin işletmelerinin lisansı ile üretim yaptıklarını gözlemliyoruz. Böyle olunca da “sözde teknoloji transferi” yerine lisansı alınan teknolojilerin bağımlısı olmanın yanı sıra birçok açıdan dışa bağımlı oluyoruz. (Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gürak, 2016). Dışa bağımlı teknolojilerle Atatürk'ün belirlediği hedef olan çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak mümkün değildir. Onları geçmek ise ancak bir hayal olarak kalır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) dışa bağımlılığın en yaygın araçlarıdır. DYY artık ne Türkiye'de ne de dünyada hemen hemen hiç kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemediği bir alan oldu. Hatta çok sayıda aydın, bürokrat, siyasetçi için DYY gelişme yolunda bir “kurtuluş reçetesi” gibi görülüyor, destek buluyor. Oysa DYY, Türkiye gibi ülkelerde yatırımı ülkeyi kalkındırmak için değil, kendi küresel kârını artırmak için yaparlar. Çıkarları azalınca veya yok olunca da ülkeyi hemen terk eder, yeni (sömürü) alanları arar, bulurlar. DYY aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere “teknoloji transferi” ise kocaman bir safsatadan başka bir şey değildir. DYY'nin Türkiye gibi ülkelere katkılarının ve zararlarının çok iyi analiz edilmesi gerekir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gürak, 2016).

Buradaki görüşlerden dolayı yazarın bir “DYY düşmanı” olduğu sonucuna varılmasın. Uyarıların amacı küresel iktisadi ilişkilerde nelerin olup bittiğini daha iyi anlamaya ve önlem almaya yöneliktir. Almanya, ABD, İsveç gibi sanayide ileri ülkelerde de DYY vardır. Ama söz konusu ülkelerin de kendi küresel çıkarlarını gözetken ve küresel DYY yapan işletmeleri var. Dolayısıyla karşılıklı küresel çıkarlar doğrultusunda oluşmuş bir düzen vardır ve Türkiye gibi ülkeler bu düzenin yönetim merkezinde değil, kıyısında, köşesindedir.

“YENİ” KAPİTÜLASYONLAR DÖNEMİ

**“Hangi istiklâl vardır ki yabancıların
nasihatlarıyla, yabancıların planlarıyla
yükselebilir.” Atatürk**

Türkiye gibi teknolojide dışa bağımlı ülke ekonomileri için *fason üreticiler*¹ demek yanlış olmaz². Çünkü ileri teknolojilerle üretim yapan işletmelerin hepsi olmasa bile büyük çoğunluğu “yabancı” küresel işletmelerin Türkiye’deki uzantılarıdır veya daha teknik bir tanımla “yavru” şirketleridir. Yabancı küresel işletmeler küresel üretim planları çerçevesinde küresel üretim ve dağılım ağlarını oluştururken sadece ve sadece merkez işletmenin küresel çıkarlarını ön planda tutarlar. Örneğin, üretim teknolojisinin mülkiyeti ABD veya Fransa veya İtalya’daki işletmede olan X marka otomobil üreticisi Türkiye’deki üretimini küresel kâr hesaplarına göre düzenler. Yerli ortak, eğer varsa, ne kadar güçlü olursa olsun “yabancı ana işletmenin izni olmadan” ne hangi modelin üretileceğine, ne üretilecek miktara ne de ihracat miktarına yönelik bağımsız bir karar verebilir. (Bkz. H. Gürak, 2016) Bu durum Türkiye’deki otomobil sektörünü “dışa bağımlı” yapar. Bu bağımlılığın olumsuz etkileri bazen kendisini siyasal alanda da gösterir.

Teknolojik açıdan dışa bağımlılığı bir de çalışanların ücretleri açısından değerlendirelim. Yabancı otomobil üreticisinin Türkiye’deki fabrikasında çalışan bir Türk işçi hiçbir zaman merkez ülkedeki otomobil fabrikasında çalışanların elde ettiği düzeyde bir ücret talep edemeyecektir. Çünkü eğer Türk işçiler bir ücret eşitlemesi talebiyle zam isteyecek olurlarsa “merkez-firma yöneticileri” Türkiye’deki üretimi işgücü maliyeti daha ucuz olan, “ücret eşitliği sorunu yaratmayan” bunun yanı sıra cömert yatırım teşviklerinin sunulduğu bir başka ülkeye kolayca kaydırabilir. “Eşit ücret” talebi sonucu kaybeden taraf Türkiye ekonomisi ve Türk çalışanlar olacaktır.

Türkiye’deki işletmelerin veya devletin çıkarları ile yabancı işletmenin çıkarları arasında bazen sorun(lar) çıkabilir. Böyle olası sorunların çözümü için yabancı sermaye çözümün merkezi olarak “yabancı mahkemeleri” tercih eder. Bu durum size tanıdık gelmiyor mu?

Aslında gelişmekte olan ülke ekonomilerinin “dışa bağımlı” oldukları bir iktisadi düzene “*yeni*” *kapitülasyonlar (ayrıcalıklar) düzeni* demek yanlış olmaz. İşte size üretim teknolojisinin mülkiyetinin yabancılara ait olduğu durumlarda³ ortaya çıkabilecek ve hukuki sözleşmelerle garanti altına alınan bazı “*yeni*” *kapitülasyon* örnekleri:

- 1- **Hukuki Sözleşmeler:** Yabancı işletme ile yerli ortaklar veya kurumlar arasında ortaya çıkması olası *sorunların çözüm yeri* olarak yabancı işletmeler genellikle kendilerinin tercih ettiği ülkelerdeki hukuk düzenini ve mahkemelerini sözleşme maddeleri ile garanti altına alırlar.

¹ Fason üretim: *Malzemesi marka sahibi tarafından karşılanarak başka bir firmaya yaptırılan üretim..* <https://sozluk.gov.tr/>, 2020-09-22

² Yabancı sermaye taraftarı zihniyet *fason üretim* yerine “*tedarikçi*” (bir başka işletme adına kısmen veya tamamen işi yapan) sözcüğünü tercih ediyor. İngilizcesi “*sub-contractor*”.yani . “*an individual or business firm contracting to perform part or all of another's contract*”, (merriam-webster dictionary).

³ Eğer yabancı yatırımcı işletmenin hisselerinin tümüne veya işletmeyi “kontrol edebilecek miktarda” hisseye sahip ise “kapitülasyonlar” kolaylıkla uygulanabilir. Eğer yabancı yatırımcı işletme yönetiminin kararlarını doğrudan etkileyebilecek durumda değilse “sözleşmeler” ile “hukuki kısıtlar” getirerek “kapitülasyonları” uygulatabilir. Hatta hiç yatırım yapmadan salt “hukuki kısıtlar” aracılığıyla da “kapitülasyonlar” uygulanabilir.

(Osmanlı döneminde yabancı ülke temsilcilerinin yaşadıkları hukuki sorunların çözüm yeri yabancı ülke konsolosluklarıydı.)

2- **Küresel Gelir Dağılımı: (Transfer fiyatlaması⁴);**

Yabancı işletme Türkiye’de üretilen ürünlerinin ihraç edilebileceği pazarları, ihracat fiyatını, miktarını ve niteliklerini belirler.

Ayrıca ithal edilen girdilerin hangi kaynaklardan, hangi fiyattan, hangi miktarda ve nitelikte olacağını da belirleyebilir.

İhracat fiyatını olması gerekenden düşük, ithalat girdilerinin fiyatlarını ise olması gerekenden yüksek gösterilebilir ve bu durum küresel gelir dağılımını etkiler.

(Osmanlı döneminde de yabancı yatırımcı ihracat-ithalat fiyatlarını, ihraç yapılabilecek ülkeleri ile miktarlarını belirlerdi.)

3- **Yerel Üretim:** Türkiye’de gerçekleşen üretimin miktarı, kalitesi ve fiyatını yabancı yatırımcı belirler.

(Osmanlı döneminde de yabancı yatırımcı Osmanlı pazarları için üretilecek ürünlerin fiyatlarını, niteliklerini ve miktarlarını belirlerdi.)

4- **Ödenecek Yerel Vergi:** Yabancı yatırımcı Türkiye’de elde ettiği kârı mümkün olan **“en az” miktarda vergi** ödeyecek biçimde düzenleyerek küresel kârını çoğaltabilir ve Türkiye bunu engelleyecek bir şey yapamaz.

(Osmanlı döneminde yabancı yatırımcı Osmanlı Devleti’ne ya çok düşük vergi öderdi ya da hiç ödemezdi.)

5- **Dışa Bağımlılık:** İktisadi ve teknolojik dışa bağımlılık beraberinde **siyasal dışa bağımlılık** getirir.

(Osmanlı yönetimi hem siyasal hem iktisadi hem de teknolojik açıdan dışa bağımlıydı.)

6- **Beyin göçü:** Türkiye’nin yetiştirdiği nitelikli işgücünü yabancı işletme başka ülkelerdeki üretim birimlerinde kullanabilir. Böylece Türkiye nitelikli işgücünü kaybederken yabancı işletme Türkiye’den elde ettiği yararı zahmetsizce artırır. Beyin gücünün bir ülke ekonomisinin veya işletmenin geleceğinde ne kadar büyük öneme sahip olduğunu anımsarsak Türkiye’nin kaybını daha iyi anlarız.

(Osmanlı döneminde yabancı yatırımcı Türk kökenlileri değil, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimleri işe almayı, onlarla çalışmayı tercih ederler.)

Böyle bir **“kapitülasyonlar (ayrıcılıklar)”** düzeni içinde Türkiye ekonomisi Atatürk’ün belirlediği hedef çerçevesinde çağdaş sanayi düzeyini yakalayıp, geçebilir mi?

Türkiye’yi yönetenler, eğer Türkiye ekonomisinin Atatürk’ün koyduğu **çağdaş uygarlık düzeyini yakalamasını hatta geçmesini** ve İsveç, Almanya, Japonya gibi gelişmiş öncü sanayi ülkeleri arasında yer almasını istiyorlarsa **“yeni bir kalkınma stratejisi”** çerçevesinde ülke ekonomisine yön bulmaları gerekir. Bunun için yapılması gerekenler ile alınması gereken temel önlemleri ve uygulamaları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Çağdaş ileri teknolojileri üretimde etkin biçimde kullanabilecek düzeyde ve sayıda **nitelikli işgücü** yetiştirilmeli.
- 2- **Beyin göçüne engel olunmalı, hatta tersine çevrilmeli.**

⁴ Transfer Pricing (“under-pricing” exports / “over-pricing” imports).

- 3- *Yeni teknolojilerin ve uzun dönem büyümenin kaynağı olan yaratıcı zihinsel emeği* desteklenmeli ve uygun bir çalışma ortamı hazırlanarak *yeni ve küresel rekabetçi ürünler sunan teknolojilerin mülkiyeti (patenti) alınmalı.*
- 4- *Küresel rekabetçi ürünler* üretecek “Türkiye kökenli” işletmeler desteklenmeli.
- 5- Ülkede bulunmayan *ileri teknolojilerin gerçek anlamda transferi* için önlemler alınmalı.
- 6- *Uzun dönem hedefe uygun çağdaş kurumlar* oluşturulmalı. (Bkz. Gürak, 2011, 2016 ve 2018).

Türkiye halkı bir “iktisadi sömürge” veya “fason üretim” yapan veya yabancı işletmelerin yerli uzantısı işletmelerden oluşan bir ekonomiyi hak etmiyor.

Atatürk’ün belirlediği hedefe uygun olarak *yerli işgücü, işletmeler ve teknolojiler* ile:

çağdaş uygarlık düzeyi yakalanmalı ve geçilmelidir.